

УДК 342.531

О. М. Остапенко

Київський апеляційний господарський суд, суддя
пров. Рильський, 8, Київ, 01025, Україна

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

В статті проаналізовано роль, значення та сутність принципів організації діяльності господарських судів, проведено їх класифікацію за певними критеріями.

Ключові слова: судова влада, принципи організації судової влади, господарський суд, принципи організації господарських судів.

Розгляд та розкриття науково-методологічних питань, пов'язаних з організацією діяльності господарських судів, як складової всієї судової влади в Україні, не можливий без з'ясування тих базових ідей та думок, на яких ґрунтується вітчизняне законодавство, що регламентує організаційно-правові засади діяльності та функціонування цієї гілки державної влади, яка відіграє значну роль у захисті прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які проголошені Конституцією України.

Аналіз існуючих організаційно-правових засад, принципів діяльності господарських судів в Україні надасть змогу виокремити певні наукові тенденції з подальшого розвитку напрямів вдосконалення та функціонування всієї системи господарських судів в Україні, адже побудова дієвої та ефективної системи господарських судів, на які покладено завдання захисту та поновлення порушених прав, свобод та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, які, в свою чергу, є платниками податків, перш за все, сприятиме соціально-економічному розвитку нашої держави. Це, в свою чергу, сприятиме можливості як законодавчій, так і виконавчій гілці влади втілювати в життя принципи соціально-орієнтованої країни, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю та відповідним шляхом забезпечується свобода підприємницької діяльності.

В окремі часові періоди проблемам, які стосуються принципів організації та функціонування господарських судів приділяли увагу такі науковці: С. С. Алексєєв, В. І. Анішина, В. М. Коваль, А. М. Колодій, С. Ю. Обрусна, М. П. Орзіх, Д. М. Притика, П. М. Рабінович, І. Б. Факас, О. В. Фатхутдінова, М. Й. Штефан, Л. С. Явич та деякі інші фахівці. Проте, не применшуючи наукові здобутки зазначених авторів, питання щодо принципів організації та функціонування господарських судів потребують додаткового аналізу, в тому числі й критичного.

Метою цієї статті є дослідження та уточнення організаційно-правових принципів діяльності господарських судів в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання: з'ясувати міс-

це, роль та сутність принципів організації діяльності господарських судів, надати авторське визначення терміну «принципи», виокремити ті специфічні принципи, які притаманні організації діяльності арбітражних судів, надати авторську класифікацію принципів побудови господарських судів.

Розкриття окреслених в даній науковій статті питань не буде повним без розгляду наукових позицій з приводу теоретичного та практичного обґрунтування тих основних ідей та принципів, на яких ґрунтується організація та функціонування господарського судочинства в державі.

Досвід демократично розвинутих країн Західної Європи та світової спільноти, аналіз чинного національного законодавства дає можливість відзначити, що основні принципи побудови існуючих систем державної влади в країнах закріплено в їх Конституціях. Не виключенням з цього правила є і наша держава. Основні ж положення, стосовно принципів організації та функціонування всієї судової системи взагалі, та господарських судів, в окремо взятому випадку, які доповнюють систему організаційно-правових принципів, відповідно до чинного законодавства, не повинні суперечити нормам Основного закону.

У державі, яка прагне стати демократичною та правовою, суд має бути авторитетним, незалежним, владним та самостійним, у якому люди бачили б не бюрократичну установу, а реального гаранта та захисника їх прав, надійного охоронця їх інтересів [1, с. 15].

Труднощі проведення судової реформи, як відзначають М. П. Орзіх та А. Р. Крусян, викликані рядом факторів як теоретичного, так і практичного характеру. Серед них варто виділити недостатнє наукове дослідження проблематики управління судовою системою, забезпечення конституційних принципів організації та функціонування судової гілки державної влади тощо. У наукових джерелах справедливо зауважується, що становлення в Україні політико-правової системи конституціоналізму нерозривно пов'язане з піднесенням ролі судової влади та розвитком конституційної правосвідомості [2, с. 107]. Продовжуючи наукову думку, П. Ж. Прудон зазначав, що принципи взагалі є душею історії. Будь-який принцип має свою ідею, отже свій принцип і свій закон; будь-яке явище відповідає якійсь ідеї; ніщо не відбувається у світі, не виражаючи якоїсь ідеї, — усе це є аксіомою новітньої філософії. На принципах ґрунтується все життя народів і все моральне значення їхнього побуту; через певні принципи здійснюються державні перевороти, вмирають і відроджуються спільноти [3, с. 5].

Що являє собою термін «принцип»? З гносеологічної точки зору, принцип (від лат. *principium* — «основа, начало») означає керівну ідею, основне правило поведінки. У логічному розумінні принцип — це основа системи, що є узагальненням і поширенням якогось положення на всі явища тієї галузі, з якої даний принцип абстрагований. Під принципом дії, що по-іншому називається максимою, розуміється, наприклад, етична норма, яка характеризує відносини людей у суспільстві [4, с. 363]. В загальному розумінні поняття «принцип» означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу і соціальну сут-

ність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [5, с. 17]. Під принципами в лінгвістичній літературі розуміють особливості, покладені в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб утворення або здійснення чогось; переконання, норми, правила, якими керуються у житті, поведінці, канон [6, с. 392]. У філософії принципи — це «1) першопочаток, те, що лежить в основі повної сукупності фактів, теорії, науки; 2) внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності» [7, с. 525].

В свою чергу, у теорії права принципи визначаються як основні керівні засади (основні ідеї), що знаходять своє закріплення в нормах відповідної галузі права, які направляють розвиток і функціонування усієї правової системи [8, с. 16]. Як відзначає В. Б. Алексєєв, принципами кожної галузі права є лише такі його керівні ідеї, які самі одержали закріплення у нормах права [9, с. 13]. Це повною мірою стосується організаційно-правових принципів організації та діяльності як всієї судової системи, так і господарського судочинства, яке є складовою судової системи України.

Серед фахівців правознавців, які досліджували свого часу проблеми становлення та подальшого розвитку судової влади в Україні, єдиного підходу до визначення, класифікації принципів організації та функціонування системи судової влади немає. Адже одні автори в основу класифікації принципів беруть одні критерії, інші фахівці — інші. Наприклад, у загальній теорії держави та права здійснюється поділ правових принципів на три групи: загальні, міжгалузеві, галузеві [10, с. 82].

В юридичній літературі, яка стосується організації діяльності судової влади існують певні наукові позиції стосовно класифікації принципів організації та функціонування судів. Так, М. А. Гурвіч поділяє їх на організаційні та функціональні [11, с. 29], іншої точки зору дотримується О. В. Фатхутдінова, яка поділяє принципи на загальні, родові, видові. Причому останні, на її думку, виступають як юрисдикційні принципи [12, с. 18]. В. М. Коваль в своєму дисертаційному дослідженні відзначає, що загалом під принципами судоустрою ми розуміємо засади організації, структурування судової влади, а під принципами правосуддя — засади здійснення судочинства. Можна також стверджувати, що якщо перша група принципів відображає статику судової влади, то друга — її динаміку [13, с. 65] і з цією точкою зору неможливо не погодитися.

Деякі фахівці, досліджуючи принципи організації і діяльності судів загальної юрисдикції, відзначають, що принципи — це вихідні положення, виражені в законі, що характеризують найбільш важливі сторони побудови і функціонування названих судів і спрямовані на реалізацію завдань, що стоять перед цими судами. Продовжуючи свою наукову думку, І. Б. Факас пропонує власну класифікацію цих принципів, які, будучи єдиною системою, поділяються на дві підсистеми: 1) принципи організації судів загальної юрисдикції (до них належать принципи територіальності та спеціалізації судів як основні засади побудови системи судів загальної юрисдикції); 2) принципи діяльності судів загальної юрисдикції (ці прин-

ципи, в свою чергу, поділяються на конституційні матеріальні (основні положення, закріплені в Конституції України та в матеріальних нормах права, що розкривають суть здійснення правосуддя названими судами, наприклад: здійснення правосуддя виключно судами; право на судовий захист; принцип верховенства права; законність; незалежність суддів та підкорення їх лише законові; незмінюваність суддів; суддівське самоврядування, забезпечення доведеності вини; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором) і похідні від них — конституційні процесуальні (основні положення, сформульовані в процесуальних нормах права, які розкривають суть здійснення певної форми правосуддя судами загальної юрисдикції та відображають її специфіку, наприклад: державна мова судочинства; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; забезпечення обвинуваченому права на захист; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; колегіальний та одноособовий розгляд справ; диспозитивність; обов'язковість рішень суду; принцип права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла) [14, с. 6].

Ґрунтовною та доречною є позиція, висловлена О. С. Явичем, за якою під принципами правосуддя прийнято розуміти такі засади державної діяльності, які виражають закономірність і сутність даних функцій, відзначаються універсальністю, імперативністю і загальною значимістю, направляють і синхронізують судову діяльність, відображають її об'єктивну необхідність у державно-організованому суспільстві [15, с. 141–142].

У юридичній літературі існують й інші погляди стосовно класифікації принципів. Так деякі фахівці виділяють такі групи:

1) за джерелом закріплення: конституційні та закріплені в процесуальному законодавстві; 2) за предметом регулювання: принципи організації; принципи здійснення правосуддя; 3) за їх функціональною роллю: організаційно-функціональні принципи; функціональні принципи; 4) за їх змістом і сферою розповсюдження: загально-правові, які притаманні усім галузям права (демократизм, гуманізм, законність); міжгалузеві (здійснення правосуддя лише судом, рівність всіх громадян перед законом і судом, незалежність суддів і підпорядкування їх лише закону, колегіальність у розгляді справ, національна мова судочинства, гласність, принцип об'єктивної істини); галузеві принципи, притаманні лише цивільному процесуальному праву (диспозитивність); принцип окремих правових інститутів (усність, безпосередність) [16, с. 33–34].

Слід погодитися з позицією С. Ю. Обрусної, на думку якої, будучи єдиною, система принципів судової влади поділяється на три підсистеми: інституціональну (загальні принципи судової влади), функціональну (принципи відправлення судочинства) й організаційну (принципи організації системи судових органів, або судоустрійні принципи). Названі принципи хоча й пов'язані між собою, утворюють самостійні галузеві підсистеми,

кожна з яких відрізняється сферою поширення і призначенням. Так, інституціональні принципи фіксують загальні відносини, що виникають при запровадженні інституту судової влади в суспільстві, окреслюють її місце в системі поділу влади й загальних засад взаємовідносин з іншими державними та приватними інститутами. Функціональні принципи стосуються відносин, що виникають під час судового розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших справ. Але на відміну від таких специфічних принципів, на яких будується окремих процес судочинства, функціональні принципи розкривають загальні засади здійснення й реалізації повноважень судової влади, характерні для будь-якого і судового розгляду судової справи, і для всіх видів судочинства. Організаційні принципи звернені до відносин, що виникають з приводу організації судової системи, структури її органів, статусу суддів, тобто у зв'язку з організаційними відносинами [17, с. 243–244].

До числа основних принципів, які покладено в основу судоустрою в Україні, на нашу думку, можна віднести наступні: 1) здійснення правосуддя виключно судом та професійними суддями; 2) єдність судової системи та її демократизм; 3) принцип законності; 4) самостійність судів, їх незалежність і недоторканність суддів; 5) поєднання територіальності і спеціалізації судів; 6) принцип об'єктивної істини; 7) колегіальний та одноособовий розгляд справ; 8) принцип самостійності прийняття рішення по справі, який одночасно пов'язаний з принципом незалежності суддів; 9) участь народу у здійсненні правосуддя; 10) принцип рівності громадян перед законом і судом; 11) принцип забезпечення права на захист; 12) принцип презумпції невинуватості; 13) принцип безпосередності та усності процесу; 14) принцип гласності; 15) принцип забезпечення гарантій недоторканності особистості; 16) принцип оперативності процесу; 17) принцип ведення провадження державною мовою.

Підсумовуючи певні науково-теоретичні та практичні позиції стосовно ролі правових принципів організації діяльності та функціонування господарських судів в Україні слід відзначити наступне. Під принципами організації діяльності та функціонування системи господарських судів, як складової всієї судової влади в Україні, слід розуміти домінуючі в суспільстві ідеї, які закріплені, як в чинному законодавстві, так і ґрунтуються на передовому досвіді міжнародної спільноти стосовно здійснення ефективного та неупередженого правосуддя по вирішенню спірних питань між суб'єктами підприємницької діяльності, державними органами влади (у певних випадках). Причому слід відзначити, що при побудові судової влади ці принципи необхідно використовувати в комплексі, адже порушення одного із організаційно-правових принципів організації та функціонування господарських судів, у більшості випадків, тягне за собою певні правові наслідки, які посягають на права, свободи та законні інтереси, як суб'єктів господарювання, так і інших учасників господарського судочинства. Ці принципи можна класифікувати за певними підставами. З нашої точки зору, існують загальні принципи організації та функціонування діяльності судів та спеціальні, які притаманні лише господарському судо-

чинству. До останніх слід віднести наступні принципи: 1) принцип позовного провадження; 2) принцип спеціалізації; 3) принцип змагальності сторін.

Якщо взяти за підставу класифікації принципів організації діяльності судів закріплення в нормативно-правових актах, то вона набуде наступного вигляду: а) визначені у Конституції України; б) вироблені міжнародною практикою; в) закріплені у законі України «Про судоустрій і статус судів»; г) закріплені у відповідних процесуальних кодексах; д) відображені в інших нормативно-правових актах.

Список літератури

1. Стефанюк В. Судова влада як основна юридична гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні / В. Стефанюк // Право України. — 2001. — № 1. — С. 15–18.
2. Орзіх М. П. Сучасний конституціоналізм в Україні. Вступ до українського конституційного права / М. П. Орзіх, А. Р. Крусян. — К., 2006. — С. 96–179.
3. Прудон П. Ж. Война и мир: исследование о принципе и содержании международного права / П. Ж. Прудон // Сочинения П. Ж. Прудона : в 2 т. Т. 1. — М. : Черешин и К, 1864. — 346 с.
4. Философский энциклопедический словарь / Губский Е. Ф., Кораблева Г. В., Лутченко В. А. — М. : ИНФРА-М, 1997. — 576 с.
5. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 208 с.
6. Новий тлумачний словник української мови. — К. : Аконті, 2003. — Т. 2. — 926 с.
7. Філософський словник. — К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1986. — 525 с.
8. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. — М., 1982. — Т. 2. — 360 с.
9. Алексеев В. Б. Конституционные принципы организации и функционирования прокурорского надзора / В. Б. Алексеев // Вопросы теории управления в органах прокуратуры: Сб. науч. трудов. — М. : НИИ Ген.прокуратуры Рос. Федерации, 1997. — С. 13–21.
10. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави та права / П. М. Рабінович. — К., 1994. — 120 с.
11. Советское гражданское процессуальное право / под ред. М. А. Гурвича. — М. : Наука, 1964. — 318 с.
12. Фатхутдинова О. В. Проблеми судової реформи / О. В. Фатхутдинова // Держава і право. — Вип. 5. — 2000. — С. 18–22.
13. Коваль В. М. Апеляційні суди в Україні : становлення і розвиток : дис.. канд. юрид. наук : 12.00.10 / Коваль В. М. — О., 2003. — 212 с.
14. Факас І. Б. Конституційно-правові принципи організації та діяльності судів загальної юрисдикції в Україні.
15. Явич Л. С. Сущность права / Л. С. Явич. — Л., 1985. — 208 с.
16. Гражданский процесс Украины / под ред. проф. Ю. С. Червоного. — Харьков : «Одиссей», 2003. — 352 с.
17. Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади реформування судової системи України : дис... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Обрусна Світлана Юріївна. — Х., 2011. — 430 с.

О. Н. Остапенко

судья Киевского апелляционного хозяйственного суда,
пер. Рыльский, 8, Киев, 01025, Украина

ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СУДОВ

Резюме

В статье проанализированы роль, значение и сущность принципов организации деятельности хозяйственных судов, проведена их классификация по определенным критериям.

Ключевые слова: судебная власть, принципы организации судебной власти, хозяйственный суд, принципы организации хозяйственных судов.

O. N. Ostapenko

Kyiv appeal economic court
pr. Rulskyj, 8, Kyiv, 01025, Ukraine

PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF ECONOMIC COURTS

Summary

A role, value and essence of principles of organization of activity of economic courts, is analysed in the article, their classification is conducted on certain criteria.

Key words: department judicial, principles of organization of department judicial, economic court, principles of organization of economic courts.